

ЁЗУВЧИ ИЖОДИЙ ЛАБОРАТОРИЯСИ ВА БАДИИЙ МАҲОРАТ

Эшниязова Айимхан

*Филология фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD),
Ўзбекистон журналистика ва оммавий
коммуникациялар университети доцент в.б.*

Аннотация: Мақолада муаллиф концепцияси, услуб ва усул янгиланишлар, бадий маҳорат ва бадий талқин масалалари Хуришид Дўстмуҳаммад ижодий лабораторияси асосида тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: концепция, маҳорат, реализм, модернизм, талқин, бадий мақсад, ижодий лаборатория.

Аннотация: В статье исследуются авторская концепция, обновления стиля и метода, вопросы художественного мастерства и художественной интерпретации на базе творческой лаборатории Хуришида Достмухаммада.

Ключевые слова: концепция, мастерство, реализм, модернизм, интерпретация, художественная цель, творческая лаборатория.

Abstract: In the article, the author's concept, style and method updates, issues of artistic skill and artistic interpretation are studied on the basis of the Khurshid Dostmuhammad creative laboratory.

Key words: concept, skill, realism, modernism, interpretation, artistic purpose, creative laboratory.

Х.Дўстмуҳаммад ўз ижодий концепциясига шундай изох беради: “Ёзганларим менинг дардларим, менинг изтиробларим. Мен тушунган, мени изтиробга солган оғирдан оғир туйғуларни, эҳтимол, бошқалар тушунмас?.. Ҳамма тушунган туйғуларни такрорлаш эмас, уларни ўзимча талқин этиш мен учун кизиқарли”¹. Адиб янги йўллардан юришга умидланиш, усул ичида усул топишда магик реализмдан фойдаланди. Чунки реализм ўзбек адабиётида деярли ягона йўл сифатида ўзининг ҳукмронлигини юритиб турган паллада ижодкор “ҳавасда жасорат” сездди. Бугунги ижодкорлардан фарқли равишда ёзувчи мансуб авлод вакиллари дунё адабиётидан кенг кўламда бохабар эди. Бохабарлик, ўзбек ижодкорларини ижобий маънода “мубтало”ликка олиб келди, адабий таъсир ва тақлид муаммога айланиб улгурди.

Ижодкор дунёқарашида диний эътиқод, илоҳий мазмун-моҳиятга эга тушунчалар айрича аҳамият касб этиши ижодида етакчи тамойилга айланди.

¹ Дўстмуҳаммад Х. Ижод-кўнгил мунавварлиги. –Т.: Mumtoz so‘z, 2011. –Б. 309.

Натижада Х.Дўстмуҳаммад ижодига хос индивидуал хусусиятлар икки хил йўналишнинг синтездан ҳосил бўлгани кузатилади: а) диний-маърифий оҳангни рамзлар воситасида асар тағматнига жойлаш. Адиб қиссаларида ўз мақсадини, айтмоқчи бўлган фикрларини Қуръон оятлари, ҳадислар билан асослайди. Диний-маърифий тафаккур асосида адашиш ва яратишларга қодир инсоннинг муқаррамлигини рамзий ифодалайди. Бу эса ёзувчининг диний ва дунёвий илми муқамаллигидан далолат беради; б) қаҳрамоннинг онг ости ҳолатини тасвирлаш, ўзбек адабиётида онг оқими ифода усулини ғарб адабиёти анъаналари асосида янгилаш ва ифодалашда акс этади. Қиссаларида инсоннинг онги, тафаккури бадиий асар учун мазмун ва шакл, макон ва замон вазифасини бажаради. Китобхон қаҳрамон билан эмас, балки унинг “тафаккури” билан мулоқотга киришади, унинг тафаккур жараёнидаги ҳолатлар тадқиқ этилади. Инсонни ўзини ўзи англаш жараёни, айти паллада юз берадиган иқдорлар, таскин, юпанч, оқловларда қаҳрамон товланади, товланади. Ёзувчининг асосий мақсади жамият ҳаётидаги ижтимоий-сиёсий вазиятни танқид қилишдан кўра инсонни, унинг руҳий кечинмаларини тадқиқ этишда кўринади.

Адиб “Киова қуёши”, “Қазо бўлган намоз”, “Қоялардан баландда”, “Жажман”, “Ибн Муғанний”, “Жимжитхонага йўл”, “Беозор қушнинг қарғиши”, “Жоди”, “Катта кўча” каби етук асарлари билан ўзбек адабиётида ҳикоя жанри ривожига салмоқли ҳисса қўшди. “Жажман”, “Жимжитхонага йўл” ва “Катта кўча” ҳикояларида асосий моҳият ёзувчининг ижодий кредоси бўлган рамзий тасвирлар орқали жамият ва инсоният олдида турган муҳим муаммоларни ёритади. Машҳур санъатшунос Ортега-и-Гассет айтганидек, бир майсанинг униб-ўсишида бутун олам, бутун коинот иштирок этганидек, Х.Дўстмуҳаммад ижодий манерасининг шаклланишида барча катта-кичик асарлари муҳим ўрин тутади. “Жажман” ҳикоясини ёзувчининг ёшлик кузатишлари натижаси дейиш мумкин. Зеро, адиб таъкидлаганидек, “ижодкорнинг туғилиши, вояга етиши ва умуман, мавжудлигининг ўзи ижтимоий ҳодиса ҳисобланади. Чунки жамият ва халқ ҳаётига дахлдор воқелик унинг интеллектида мужассамлашади, марказлашади ва акс садо янглиғ ташқарига – жамият ва халқнинг ўзига қайтади”². Болалиқдан ёзувчи характерида ҳамдардлик, ачиниш туйғуси кучли

² <https://kh-davron.uz/kutubxona/xurshid-dostmuhammad-aytmishlari-va-fiqralar.html>

эди. Болалигида ўртоқлари билан мусобақа қилса, ким ютқазса унга кўпроқ ачинарди. Энг яхши кўрган ўйини “Қутқармачок” бўлган. Ёзувчи дунёни, одамларни ҳамдардлик билан қабул қилган. Адибнинг болалиги, ёшлик даврлари бозор билан боғланади, чунки отаси тиккан маҳсиларни сотиш унинг зиммасида эди. У бола нигоҳи билан бозорни, одамларни кузатади. Бу одамларни, жараённи кузатувчанлик, бозор тасвири адибнинг асарлари моҳиятига сингдирилади. Ёшлигида бозорда бир кампирнинг оиласини боқиш учун туршак сотаётганини бир неча марта кузатган. Бир куни ўрта ёшдаги барзанги харидор келган ва кампирнинг туршакларини тарозига тортмасдан, пулини ҳам тўламасдан текинга, зўрлик билан олиб кетган. Сотувчи кампир додлаганча, зор йиғлаб қолган. Бу воқеа бўлажак ёзувчини ларзага солган. Бозор ёзувчи учун инсоният суврати ва сийратини намоён этувчи макон. “Жажман” ҳикоясида инсон ва давр маънавий қиёфаси “бозор”да акс этади. Жажман биз яшаётган давр иллатларининг, маънавий кемтиклик ва ёвузликнинг рамзий тимсоли. “...ёзувчи миллат табиатидаги салбий хусусиятларни кўрсатади. Нафс орқасидан келиши мумкин бўлган фалокатлардан инсониятни огоҳлантиради”³.

Ёзувчи “Ёқуб изқуварнинг ҳийласи” ҳикоясида давр ва инсон қиёфасини “бозор” тимсоли асосида ёритади. Ёқуб тўранинг янги “хунар”и икки ёшнинг бахтли яшаб кетиши учун оилаларда муштарақлик, мослик бўлиши керак. Икки оиланинг туриш-турмуши, ҳаёт тарзи, феъл-атворини бозорда кузатади, хулоса чиқаради: “Олди-сотдининг устида ниқоблар йиртилади, йўқолади, йўқолмасида, одамнинг рўзғордаги, оиладаги ички қиёфаси яққолроқ кўзга ташланади”⁴.

Х. Дўстмуҳаммад “Нигоҳ”, “Паноҳ”, “Сўроқ”, “Оромкурси”, “Чаёнгул”, “Ҳижроним мингдир менинг”, “Мен – сенсиз, сен – менсиз”, “Куза...” ва “Ёлғиз” қиссалари билан мустақиллик арафаси ва миллий истиқлол даври ўзбек қиссачилиги тараққиётига сезиларли ҳисса қўшди. Бу ҳолат танқидчиликда ижобий баҳоланиб, ҳозирги ўзбек адабиётининг жиддий ютуқлари қаторига киритилди. Чиндан ҳам, Х.Дўстмуҳаммад қиссалари ҳозирги ўзбек адабиётида катта ҳодиса бўлиб, уларда реализм ва модернизм унсурлари ўзаро чапишиб кетаётганлигини кузатиш мумкин. Х.Дўстмуҳаммаднинг “Бозор”, “Донишманд Сизиф” романлари ва кўпчилик қиссаларида мустақиллик даври ўзбек

³ Сатторова Г. Миллий характер ва бадий талқин. – Т.: Фан, 2007. – 58.

⁴ Дўстмуҳаммад Х. Беозор кушининг қарғиши. –Т.: Шарк, 2006. – Б.370.

адабиётида реализм ва модернизм синтези энг яхши самаралар берганлиги кўринади. Х.Дўстмуҳаммад қиссаларининг қаҳрамонлари оддий инсонлар бўлиб, уларнинг маънавий-руҳий қиёфаси ўй-хаёллари, онг ости кечинмалари, руҳий тўлғонишлари орқали ёритилади. Ёзувчи қиссаларига хос хусусият, қаҳрамонларнинг ҳаётида содир бўлган реал воқелик сабаб, уларда шахслик сифати, ўз-ўзини англаш, тафтиш қилиш, ўтган умрига, қилаётган ишларига, умрнинг мазмунига, яшашнинг мақсад-муддаоларига бўлган қарашларида ўзгариш юз беради. Воқеалар ривожда адиб қаҳрамонлари кам гапиради, кам ҳаракат қилади, асосан воқелик ривож ва воқеликка муносабат қаҳрамон тафаккури (онги ости)да кечади. Сиртдан қараганда, сокин кўринган қаҳрамонларни ботиний зиддият ва изтироблар қийнайди. Адиб қаҳрамонлари жамиятдан ҳеч нарсани даъво қилмайди, сабабни ўзидан қидиради, ўзини айблайди, ўзини тафтиш қилади, синик, оғир-босиқ, ўйлайдиган ва ўйлатадиган инсонлар.

Бозор ёзувчи ижодида алоҳида аҳамият касб этади. Бозор – олам, бозор – ёзувчи тафаккурида дунёнинг фалсафий жиҳатдан идрок этилиши, бозор – муносабатлар мажмуаси, бозор – тирикликнинг реал воқеликда намоён бўлиши, бозор – синов майдони, бозор – адабий макон, бозор – бадий мақсадни ифодалашда восита, бозор – романнинг сарлавҳаси, бозор – “Жажман” ҳикоясида воқелик кечадиган адабий макон, хронотоп, Бозор – қисса қаҳрамонининг номи.

Ўзбек насрида, аёллар образи талқини ҳар бир ёзувчида индивидуал тарзда кўзга ташанади. Х.Дўстмуҳаммад қиссалардаги аёл образи талқини, аёлларнинг кўпроқ биринчи пландан кўра иккинчи планда тасвирланиши мушоҳадага чорлайди. Аёлларга қўйилган исмлардан ҳам айрича ёндашув кўзга ташланади. Масалан: *Қадрия, Маърифат, Садаф, Шабнам, Гулгун, Гулшод, Чаман...*

Аёлларни ёзувчи жуда аяйди. Уларни авайлашни, эъозлашни, ҳурматини жойига қўйишни лозим деб ҳисоблайди. Ёзувчининг серфарзанд оилада тарбия олиши, бешта опасининг борлиги, унинг ҳаётида опа маънавий-руҳий қувват манбаи вазифасини ўтаганлиги ҳам бежизга эмасдир. Опа – қаҳрамон руҳиятидаги ўзгаришларни йўлга солиб юборишда етакчи роль ўйнайди.

Адиб асарларининг мавзу ва услуб ранг-баранглиги ёзувчи жамиятнинг илғор журналисти, сиёсат оламининг билимдони, илмда олимлик мақомига етишганлигининг натижаси дейишимиз мумкин. Адиб суҳбатида буни алоҳида

таъкидлайди: “Лекин яна бир ҳақиқатни айтай: сиёсат олами ёзувчига шу қадар кўп ижодий мавзу берадики, башарти мен, дейлик, шу оламни кўрмай-нетмай ижод билан машғул бўлиб юрганимда жуда-жуда кўп ҳақиқатларни билмай-нетмай яшаган, ёзсам – билмай-нетмай ёзган бўлар эканман... Бу борада, сиёсат ижодкор учун кони фойда...”⁵

Мустақиллик нафаси ҳар бир жабҳада, асосан, бадиият оламида ўзгача бўй таратди, янгиликларга руҳ бағишлади. Х.Дўстмуҳаммад реализм доирасида янгилинишлар яратишдан ҳайикмади. Асарларини турфа услуб ва усуллар, тажрибаларга асосланиб яратди. Бу экспериментлар вақт тегирмонидан ўтиб ўз баҳосини топади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Дўстмуҳаммад Х. Беозор кушнинг қарғиши. –Т.: Шарқ, 2006.
2. Сагторова Г. Миллий характер ва бадиий талқин. – Т.: Фан, 2007.
3. <https://kh-davron.uz/kutubxona/xurshid-dostmuhammad-aytmishlari-va-fiqralar.html>
4. http://www.nurzamon.uz/article_view.php?id=504.Абдулкарим Баҳриддин суҳбатлашди.

⁵ http://www.nurzamon.uz/article_view.php?id=504.Абдулкарим Баҳриддин суҳбатлашди.

